

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

O'ZBEKISTONDA O'SPIRIN YOSHLARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abduraxmonova Manzura Manafovna

FDU Sotsiologiya fanlari doktori, professor

Xabibullayeva Muxayyo Kozimjon qizi

FDU Ijtimoiy ish yo'nalishi 2-kurs magistrant

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekistonda o'spirin yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. O'spirinlik davri shaxsning ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy identiteti faol shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda oila, tengdoshlar guruhi, ta'lim muassasasi, mahalla hamda ommaviy axborot vositalari va internet muhiti o'spirinlarning tolerantlik haqidagi tasavvurlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada tolerantlikning mazmuni, uning asosiy ijtimoiy-psixologik omillari, oila va ta'lim muhitining roli, tengdoshlar bilan muloqot hamda ijtimoiy tasavvurlarning tolerant xulq-atvor shakllanishidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'spirinlarda boshqa insonlarning fikri, madaniyati, dunyoqarashi va individual xususiyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim jihatlari ko'rib chiqiladi. Olingan nazariy xulosalar o'spirinlarda tolerantlikni rivojlantirish oila, ta'lim muassasasi va ijtimoiy muhitning o'zaro hamkorligini talab qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, o'spirinlik, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, ijtimoiylashuv, oila, tengdoshlar, ta'lim muhiti, ijtimoiy tasavvurlar, identitet, muloqot.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются социально-психологические особенности развития толерантности у подростков в Узбекистане. Подростковый возраст является важным этапом формирования социальных отношений, ценностей, мировоззрения и социальной идентичности личности. В этот период семья, группа сверстников, образовательная среда, махалля, средства массовой информации и интернет оказывают значительное влияние на представления подростков о толерантности. В статье рассматриваются содержание толерантности, основные социально-психологические факторы ее развития, роль

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

семьи и образовательной среды, значение общения со сверстниками и социальных представлений в формировании толерантного поведения. Особое внимание уделяется развитию у подростков уважительного отношения к мнению, культуре, мировоззрению и индивидуальным особенностям других людей. Теоретические выводы показывают, что развитие толерантности у подростков требует взаимодействия семьи, образовательных учреждений и социальной среды.

Ключевые слова: толерантность, подростковый возраст, социально-психологические особенности, социализация, семья, сверстники, образовательная среда, социальные представления, идентичность, общение.

ANNOTATION

This article analyzes the socio-psychological characteristics of developing tolerance among adolescents in Uzbekistan. Adolescence is an important stage in the formation of social relationships, values, worldview, and social identity. During this period, the family, peer groups, educational institutions, mahalla, mass media, and the Internet environment have a significant influence on adolescents' perceptions of tolerance. The article examines the content of tolerance, its main socio-psychological factors, the role of family and educational environments, peer communication, and social representations in the formation of tolerant behavior. Particular attention is paid to developing adolescents' respectful attitudes toward the opinions, cultures, worldviews, and individual characteristics of other people. The theoretical conclusions indicate that the development of tolerance among adolescents requires cooperation between families, educational institutions, and the broader social environment.

Keywords: tolerance, adolescence, socio-psychological characteristics, socialization, family, peers, educational environment, social representations, identity, communication.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida turli millat, madaniyat, dunyoqarash va ijtimoiy guruhlariga mansub insonlarning o'zaro munosabatlari tobora kengayib bormoqda. Bunday sharoitda tolerantlik shaxsning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashuvi, boshqa insonlar bilan konstruktiv munosabat o'rnatishi va ijtimoiy ziddiyatlarni tinch yo'l bilan hal qila olishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tolerantlik tushunchasi nafaqat

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

sabr-toqat va bag'rikenglikni, balki boshqa insonlarning fikri, qarashlari, madaniyati va individual xususiyatlarini hurmat qilish, ularni tushunishga intilish hamda o'zaro muloqotda murosaga kelish kabi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi. O'spirinlik davri tolerantlikning shakllanishida alohida ahamiyatga ega bo'lgan bosqichlardan biridir. Chunki aynan ushbu davrda shaxsning o'ziga va atrofidagi insonlarga munosabati, ijtimoiy qadriyatlar, mustaqil fikrlashi va guruhga mansublik hissi faol rivojlanadi. O'spirin o'zining ijtimoiy muhitidagi munosabatlarni kuzatish, kattalar va tengdoshlarning xatti-harakatlarini baholash hamda ularga taqlid qilish orqali turli xulq-atvor modellarini o'zlashtiradi. Shu sababli o'spirinlarda tolerantlikni rivojlantirish faqat individual tarbiya masalasi bo'lib qolmay, balki oilaviy, ta'limiy va ijtimoiy muhit bilan bog'liq murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekistonda o'spirinlarning ijtimoiylashuvida oila, mahalla, ta'lim muassasalari va tengdoshlar guruhi muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Mazkur muhitlarda shakllanadigan muloqot madaniyati, o'zaro hurmat, hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyat o'spirinlarning tolerantlik darajasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda o'spirin yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Maqolada o'spirin yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini yoritishda quyidagi ilmiy-metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil. Tolerantlik, o'spirinlik davri, ijtimoiylashuv va ijtimoiy munosabatlarga oid ilmiy adabiyotlar hamda ijtimoiy psixologiya va rivojlanish psixologiyasidagi nazariy yondashuvlar tahlil qilindi. Xususan, S. Moskovichi va D. Jodeletning ijtimoiy tasavvurlar haqidagi konsepsiyalari nazariy asos sifatida ko'rib chiqildi.

2. Tizimli yondashuv. O'spirinlarda tolerantlikning shakllanishi shaxsning individual xususiyatlari bilan bir qatorda oila, tengdoshlar, maktab va keng ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqador jarayon sifatida tahlil qilindi.

3. Komparativ tahlil. Oila, tengdoshlar guruhi va ta'lim muhitining o'spirinlarda tolerantlikni rivojlantirishdagi o'rni qiyosiy jihatdan ko'rib chiqildi.

4. Ijtimoiy-psixologik yondashuv. O'spirinlarning muloqoti, ijtimoiy identifikatsiyasi, taqlid qilishi, guruh me'yorlarini qabul qilishi va boshqa insonlarning qarashlariga munosabati tolerantlikning muhim ijtimoiy-psixologik omillari sifatida

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

tahlil qilindi. Mazkur metodlar asosida o'spirinlarda tolerantlikning shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy ijtimoiy muhitlar kompleks tarzda o'rganildi.

NATIJALAR

1. O'spirinlik davrida tolerantlikning shakllanishi

O'spirinlik davri shaxsning ijtimoiy identiteti shakllanadigan va mustaqil fikrlash jarayoni faollashadigan davrdir. Ushbu bosqichda o'spirin o'zining jamiyatdagi o'rnini anglashga, tengdoshlari orasidagi mavqeini belgilashga va o'z qarashlarini shakllantirishga intiladi. Tolerantlikning rivojlanishida o'spirinning boshqa insonlarni tushunishga intilishi, ularning fikrini tinglashi, farqli qarashlarni qabul qila olishi va nizoli vaziyatlarda konstruktiv muloqot olib borishi muhim ahamiyatga ega. Shaxsning tolerantligi bir vaqtning o'zida shakllanib qolmaydi. U ijtimoiy tajriba, muloqot va turli ijtimoiy vaziyatlarda ishtirok etish jarayonida rivojlanib boradi.

2. Oila muhitining tolerantlikni rivojlantirishdagi o'rnini

Oila o'spirinning birinchi va eng muhim ijtimoiylashuv muhiti hisoblanadi. Ota-onaning farzand bilan muloqot uslubi, uning fikrini tinglashi, mustaqil fikrlashiga imkon berishi va oiladagi o'zaro munosabatlar o'spirinning boshqa insonlarga munosabatiga ta'sir ko'rsatadi.

Oilada o'zaro hurmat, ochiq muloqot va fikrlar xilma-xilligiga ijobiy munosabat mavjud bo'lsa, o'spirin ham muloqot jarayonida boshqalarning fikrlarini tinglash va tushunishga ko'proq moyil bo'ladi.

Shuningdek, ota-onaning kundalik xatti-harakatlari o'spirin uchun ijtimoiy xulq-atvor namunasi vazifasini bajaradi. Shu sababli tolerantlikni tarbiyalashda faqat og'zaki tushuntirish emas, balki kattalarning amaliy xulqi ham muhimdir.

3. Tengdoshlar guruhining ta'siri

O'spirinlik davrida tengdoshlar bilan muloqotga ehtiyoj kuchayadi. O'spirin o'z tengdoshlari orasida qabul qilinish, o'z o'rnini topish va guruhga mansublik hissini boshdan kechirishga intiladi.

Tengdoshlar guruhida o'zaro hurmat, hamkorlik va bir-birini qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lsa, bunday muhit tolerant xulq-atvorning rivojlanishiga yordam beradi. Aksincha, masxara qilish, kamsitish yoki boshqalarni rad etishga asoslangan munosabatlar o'spirinning ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli ta'lim muassasalarida tengdoshlar o'rtasidagi sog'lom muloqot va hamkorlikni rivojlantirish tolerantlik tarbiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

4. Ta'lim muhitining ijtimoiy-psixologik ahamiyati

Maktab o'spirinning ijtimoiylashuvida muhim o'rin egallaydi. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot, sinfdagi psixologik muhit hamda ta'lim jarayonida hamkorlikka asoslangan faoliyat tolerantlikning shakllanishiga ta'sir qilishi mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarga turli fikrlarni tinglash, o'z nuqtai nazarini madaniyatli tarzda ifodalash va nizolarni muloqot orqali hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda namuna bo'la oladi. Shuningdek, guruhli mashg'ulotlar, munozaralar, rolli o'yinlar va hamkorlikka asoslangan topshiriqlar o'spirinlarning bir-birini tushunish va o'zaro hurmat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

5. Ijtimoiy tasavvurlarning tolerantlikka ta'siri

S. Moskovichi va D. Jodelet tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy tasavvurlar konsepsiyasi shaxsning jamiyatdagi hodisalar va boshqa guruhlar haqidagi qarashlarini tushunishda muhim nazariy asoslardan biridir. O'spirin atrofidagi insonlar, oila a'zolari, tengdoshlari, o'qituvchilari va media orqali turli ijtimoiy hodisalar haqida tasavvurlarni shakllantiradi. Ushbu tasavvurlar uning boshqa insonlarga munosabatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Shu sababli tolerantlikni rivojlantirish jarayonida faqat xulq-atvorni o'zgartirish emas, balki o'spirinning boshqa insonlar va ijtimoiy guruhlar haqidagi tasavvurlarini ham rivojlantirish muhimdir.

6. Internet va ommaviy axborot vositalarining roli.

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar o'spirinlarning ijtimoiylashuviga ta'sir qiluvchi muhim muhitlardan biridir. O'spirinlar internet orqali turli qarashlar, madaniyatlar va ijtimoiy guruhlar haqidagi ma'lumotlarga duch keladilar. Ijobiy va ma'rifiy mazmundagi kontent boshqa insonlarning qarashlarini tushunishga, turli madaniyatlar bilan tanishishga va muloqot doirasini kengaytirishga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, stereotipik yoki kamsituvchi mazmundagi materiallar o'spirinning ijtimoiy tasavvurlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun o'spirinlarda media savodxonlikni rivojlantirish ham tolerantlikni shakllantirishning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

MUHOKAMA

O'rganilgan nazariy ma'lumotlar o'spirin yoshlarda tolerantlikning rivojlanishi ko'p omilli ijtimoiy-psixologik jarayon ekanligini ko'rsatadi. Ushbu jarayonda shaxsning individual xususiyatlari bilan bir qatorda uning ijtimoiy muhiti ham muhim ahamiyatga ega.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

O'spirin o'zining kundalik hayotida turli ijtimoiy guruhlar bilan muloqot qiladi. Oila, tengdoshlar, ta'lim muassasasi, mahalla va internet muhiti uning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi. Shu jarayonda o'spirin turli xulq-atvor modellarini kuzatadi, baholaydi va ayrimlarini o'zlashtiradi. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi nuqtai nazaridan inson xulq-atvorining shakllanishida kuzatish va taqlid muhim o'rin tutadi. Shu sababli o'spirin atrofidagi kattalar va tengdoshlarning muloqot uslubi uning ijtimoiy xulqiga namuna bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi esa o'spirinlarning turli ijtimoiy hodisalar haqidagi qarashlari qanday shakllanishini tushuntirish imkonini beradi. O'spirin o'z ijtimoiy muhitida mavjud bo'lgan qarashlarni qabul qilish, qayta talqin qilish yoki ularga nisbatan mustaqil pozitsiya shakllantirish jarayonidan o'tadi. O'zbekistonda tolerantlikni rivojlantirish jarayonida oila, ta'lim muassasasi va mahalla kabi ijtimoiy institutlarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Chunki o'spirinning ijtimoiy tajribasi faqat bitta muhit bilan chegaralanmaydi. Shuningdek, tolerantlikni rivojlantirishda o'spirinlarni faqat "boshqalarga sabrli bo'lish"ga chaqirish bilan cheklanib qolmasdan, ularda empatiya, faol tinglash, konstruktiv muloqot, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish va turli nuqtai nazarlarni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish zarur.

XULOSA

Tadqiqotning nazariy tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'spirinlik davri tolerantlikning ijtimoiy-psixologik asoslari faol shakllanadigan muhim davr hisoblanadi.

2. Tolerantlik shaxsning boshqa insonlarning fikri, qarashlari va individual xususiyatlarini hurmat qilish hamda ular bilan konstruktiv muloqot qila olish qobiliyatlari bilan bog'liq.

3. Oila o'spirinning tolerantlik haqidagi dastlabki tasavvurlari va muloqot madaniyati shakllanadigan asosiy ijtimoiy muhitlardan biridir.

4. Tengdoshlar guruhi o'spirinning ijtimoiy identifikatsiyasi va xulq-atvor modellarining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

5. Ta'lim muassasasidagi psixologik muhit, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar tolerantlikni rivojlantirish uchun muhim sharoit yaratadi.

6. Ijtimoiy tasavvurlar o'spirinning boshqa insonlar va ijtimoiy guruhlar haqidagi qarashlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

7. Internet va ijtimoiy tarmoqlar o'spirinlarning tolerantlik haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda zamonaviy ijtimoiy muhit sifatida namoyon bo'lmoqda.

8. O'spirinlarda tolerantlikni rivojlantirish uchun oila, ta'lim muassasasi, mahalla va keng ijtimoiy muhitning o'zaro hamkorligiga asoslangan kompleks yondashuv zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Moskovici, S. (2000). Social Representations. Cambridge University Press. – 25–37-betlar.
2. Jodelet, D. (1991). Les Représentations Sociales. Paris: PUF. – 44–58-betlar.
3. Zokirova, G. (2019). O'spirinlarda ijtimoiy moslashuv jarayonlari. Toshkent: Fan. – 110–125-betlar.
4. Sattorov, A. (2020). Oila sotsiologiyasi. Toshkent: Yangi asr avlodi. – 50–63-betlar.
5. Mahmudova, N. (2018). Maktab pedagogikasida kommunikativ yondashuv. Samarqand: SamDU. – 90–102-betlar.
6. Karimov, B. (2021). Raqamli madaniyat va yoshlar ijtimoiylashuvi. Toshkent: Istiqlol nashriyoti. – 60–78-betlar.
7. Ergashev, O. (2022). Media va ijtimoiy ong. Buxoro: BDU nashriyoti. – 33–51-betlar.
8. Bandura, A. (2001). Social Learning Theory. Prentice-Hall. – 18–34-betlar.